

Aleksandra Siedlaczek (Częstochowa)

Wpływ zabawy na rozwój dzieci trzy- i czteroletnich

Zabawą nazywamy działalność dobrowolną, zazwyczaj bezinteresowną, podejmowaną ze względu na przyjemność, jakiej dostarcza samo jej wykonanie. (K. Żygulski, W: Encyklopedia psychologii, 1998, s. 1024). Ta forma aktywności spełnia szczególną rolę, co powoduje, że właśnie dzieciinne zabawy, ich rola w rozwoju i wychowaniu, poddane zostały w ostatnim stuleciu wszechstronnej, naukowej analizie.

Podczas omawianej działalności dziecka ważne jest poznawanie przez nie roli reguł, obowiązku ich dobrowolnej akceptacji oraz zasad uczciwej gry. Zabawa to także skuteczna metoda terapii, która pomaga przezwyciężyć różnego rodzaju trudności. Jej rola w rozwoju dziecka zmienia się z jego wiekiem i dojrzewaniem. Rozwija się wyobraźnia i świat fantazji dziecka, dzięki czemu tworzy ono dla siebie drugą, nową, fikcyjną rzeczywistość. Jest ona tym bardziej złożona i fascynująca, im dojrzała i bogatsza w doznania jest osobowość małego człowieka.

Zabawa odgrywa w rozwoju dziecka rolę wielostronną – oddziałuje na jego rozwój intelektualny, motoryczny, wpływa na sferę emocjonalną i rozwój społeczny. Ma charakter twórczy i sprzyja rozwojowi kreatywności dziecka w różnych dziedzinach.

Charakterystyczną prawidłowością w rozwoju fizycznym wieku przedszkolnego jest umiarkowane tempo i rytm zmian rozwojowych, zauważalny między 3 i 4 oraz 5 a 6 rokiem życia. M. Przetacznikowa (1986, s. 417) dzieli wiek przedszkolny na trzy fazy. Faza pierwsza, zwana wczesną, obejmuje wiek od 3 do 4 lat. Charakterystykę dzieci we wczesnej fazie opisuje K. Właźlik (1995, s. 20–21), podkreślając, iż zachowują one typ budowy małego dziecka (krótkie kończyny, duża głowa, wydłużony tułów), kościec wrażliwy i giętki, stawy cechuje duża ruchomość. Słaba muskulatura, słabo wykształcone mięśnie dłoni i palców oraz miękkość kości i nadgarstka uniemożliwiają dziecku wykonywanie ruchów zręcznościowych (chwytywanie, wiązanie itp.). Dziecko ma trudności z utrzymaniem równowagi, nie jest wytrzymałe na wysiłek fizyczny, męczy je jednostajna pozycja oraz monotony, dłużej trwający ruch. Sprawniejsze mięśnie ramion i barków powodują, że ruchy są szerokie i zamaszyste nawet wtedy, gdy wystarczyłyby tylko ruchy dłoni i palców (np. podczas rysowania). M. Dmochowska (1978, s. 14) podkreśla, że ruchy małych dzieci są słabo skoordynowane, nieoszczędne, niepewne, mało wyspecjalizowane, często wręcz zbędne. Dziecko biega na całych stopach, tułów ma wyprostowany, krok krótki, skoki niezgrabne przypominają wydłużony krok. Dziecko czteroletnie

w porównaniu z dzieckiem trzyletnim staje się bardziej sprawne. Czterolatki odczuwają większą potrzebę ruchu, potrafią lepiej reagować na sygnały i polecenia, są bardziej zwinne, poruszają się pewniej i swobodniej. Nabywają umiejętności w wykonywaniu podskoków, ćwiczeń równoważnych, rzutów i chwytania.

Rozwój intelektualny odznacza się szybkim tempem rozwoju w porównaniu z innymi okresami życia. Procesy umysłowe dzieci między 3 a 7 rokiem życia pozostają silnie związane z jego rozwojem fizycznym, emocjonalnym i społecznym. W okresie przedszkolnym podstawą dla rozszerzenia orientacji w świecie zewnętrznym jest rozwój procesów poznawczych: rozwój wrażeń i spostrzeżeń, sprawności pamięci, a także kształtowania się mowy i myślenia. Następują znaczne zmiany w zakresie podstawowych form poznawania świata przez dzieci, zarówno w poznaniu bezpośrednim, sensorycznym za pomocą analizatorów, jak i w poznaniu pośrednim, umysłowym w procesie myślenia. Dzięki stopniowemu usprawnianiu funkcji poznawczych dziecko coraz lepiej dostosowuje się do otaczającego je środowiska, reguluje swoje stosunki z otoczeniem i osiąga wyższy i jakościowo doskonalszy poziom rozwoju psychicznego. Wzrasta również wrażliwość poszczególnych zmysłów na bodźce zewnętrzne i wewnętrzne. Zmysły wzroku i słuchu spełniają szczególną rolę w poszerzeniu się orientacji dziecka w otaczającej je rzeczywistości, potrafią grupować przedmioty według barwy, kształtu. U dzieci 3-, 4-letnich przeważa uwaga mimowolna, która jest rozproszona przez bodźce zewnętrzne, dziecko nie potrafi jej jeszcze przez dłuższy czas skupić na jednym przedmiocie. Osiągnięcia rozwojowe są wynikiem zarówno jego możliwości organicznych, jak i warunków opiekuńczo-wychowawczych, które stwarza mu najbliższe otoczenie.

Układ nerwowy rozwija się w wieku przedszkolnym w wolniejszym tempie niż w pierwszych trzech latach życia, niemniej stale doskonalą się jego budowa i funkcje (M. Przetacznikowa 1986, s. 422). Wraz z doskonaleniem się systemu nerwowego, wzbogacaniem się doświadczeń dziecka kształtują się coraz bardziej złożone i rozwinięte emocje. Emocje określamy jako stosunek podmiotu do ludzi, zjawisk, rzeczy, a także do samego siebie (G. Sochaczewska 1993, s. 84). Uważa się, że dziecko swoje behawioralne przejawy uczuć odzwierciedla wyraźnie w zachowaniu: głośnym płaczem, śmiechem, w okrzykach, mimice, gestach, bowiem 3-, 4-latek nie potrafi ukrywać i tłumić swych uczuć (tamże, s. 84).

C. Schiff (1997, s. 300–303) zwraca uwagę, że pełny rozwój dziecka 3-, 4-letniego uzależniony jest przede wszystkim od stopnia zaspokojenia jego naturalnych potrzeb, takich jak potrzeba bezpieczeństwa, przynależności i miłości, życzliwości otoczenia, w którym dziecko przebywa, potrzeba uznania i samorealizacji.

Zdaniem H. Schaffera (1981, s. 27–28) podstawą społeczno-moralnego rozwoju dziecka są systemy wartości, wzory zachowań, normy, prawa, z jakimi styka się na co dzień i które narzuca mu otoczenie, oraz własne doświadczenia w kontaktach z rówieśnikami. Istotne znaczenie w procesie uspołeczniania dziecka mają kontakty z rówieśnikami, nawet te konfliktowe. Dziecko w wieku 3 do 7 lat jest jeszcze mocno skoncentrowane na własnej osobie. Dzięki kontaktom z rówieśnikami zaczyna wczuwać się w przeżycia innych, rozumieć je i dostosowywać do nich swoje zachowania. W grupie rówieśniczej rozwija się w dziecku postawa autonomii moral-

no-społecznej. Kontakty małego dziecka z rówieśnikami polegają początkowo na obserwowaniu innych i na naśladowaniu ich zabawy. 3-, 4-letnie dzieci zwracają się również do rówieśników po to, aby zabrać im zabawkę, którą same chcą się bawić. (G. Sochaczewska 1986, s. 363). Umiejętność nawiązywania wzajemnych interakcji społecznych jest jednym z przejawów społecznego rozwoju.

Aktywność zabawowa odgrywa niezwykle istotną rolę w rozwoju dziecka zwłaszcza w wieku przedszkolnym. Stanowi podstawową formę działalności i pełni w życiu dziecka wiele funkcji, jest źródłem wiedzy o świecie, rozwija umiejętność obserwowania otoczenia, oddziałuje na rozwój poznawczy, kształci pamięć, uwagę, myślenie, mowę i spostrzeganie. Wpływa na sferę emocjonalno-motywacyjną, a także na kształtowanie osobowości bawiącego się dziecka.

Uczestnictwo dziecka w zabawie wiąże się z przestrzeganiem reguł postępowania, konwencji dotyczących przestrzeni zabawowej. Sprzyja to kształtowaniu się gotowości do wychodzenia poza własny egocentryzm, uczy negocjacji w kształtowaniu współdziałania oraz samodyscypliny. Wielostronna rola zabawy w rozwoju dziecka jest jednym z najważniejszych czynników wychowania w edukacji przedszkolnej.

W literaturze pedagogicznej i psychologicznej występują rozmaite podziały zabaw, nie ma też w tej dziedzinie jednoznacznej terminologii, gdyż granice poszczególnych typów i rodzajów zabaw są nieostre i płynne. H. Spionek (1963, s. 153) wyróżnia zabawy tematyczne, zwane inaczej twórczymi, lub zabawy w role oraz zabawy konstrukcyjne, dydaktyczne i ruchowe. M. Przetacznikowa i H. Spionek (1986, s. 362–372) dzielą zabawy na zabawy manipulacyjne, tematyczne, konstrukcyjne, dydaktyczne i ruchowe. Współcześnie, w teorii i praktyce, ze znacznym powodzeniem funkcjonuje klasyfikacja zaproponowana przez P. A. Rudika (W. Okoń 1987, s. 159), w której wyróżnia on cztery rodzaje zabaw dziecięcych:

- ruchowe,
- twórcze, tematyczne,
- dydaktyczne,
- konstrukcyjne.

Zabawy ruchowe są formą działalności charakterystyczną dla wieku przedszkolnego, najbardziej odpowiadającą potrzebom dziecka, wynikającą z właściwości rozwoju. Oparte są na takich formach ruchu, jak: bieg, rzut, pełzanie itp. Przyczyniają się do podniesienia ogólnej sprawności fizycznej i rozwoju psychoruchowego dziecka. Zabawy ruchowe wyzwalały inicjatywę i pomysłowość, pobudzają wyobraźnię i ambicję, rozwijają orientację w przestrzeni, spostrzegawczość, umiejętność oceny odległości i kierunku, poznawanie stosunków liczbowych, kształtu, barw itp. Zabawy te przygotowują do społecznego współdziałania i współżycia. Program wychowania w przedszkolu zawiera podział zabaw ruchowych przeznaczonych dla dzieci 3-, 4-letnich. („Oświata” nr 1, 1992.) Zaliczamy do nich zabawy i ćwiczenia:

- kształtujące postawę,
- orientacyjno-porządkowe,
- z elementami równowagi,
- z elementami czworakowania i pełzania,

- bieżne,
- z elementami rzutu, celowania, toczenia,
- z elementami wspinania,
- z elementami podskoku i skoku,
- na śniegu,
- w wodzie.

W czynnościach zabawowych dziecko zachowuje świadomość własnej odrębności tworzonej przez swoje działania, zgodnie z przyjętą konwencją rzeczywistości zabawowej i znanej mu rzeczywistości realnej. Własne działania zabawowe nabierają więc znaczenia symboli, wyobrażających działania realne w nowej, powoływanej przez bawiące się dziecko rzeczywistości zabawowej.

Zabawa tematyczna, jak wszelka zabawa, wywodzi się z czynności ruchowych, przede wszystkim manipulacyjnych. Ważnymi elementami charakteryzującymi zabawę są wg S. Szumana (1964, s. 182) czynniki: temat, treść, partnerzy, role, tekst mówiony, rekwizyty, przedmioty zastępcze. Rozwój tematów postępuje z wiekiem. Trzylatki naśladowują zazwyczaj jedną wybraną czynność. Treść zabaw zarówno trzylatki, jak i czterolatki czerpią głównie z najbliższego otoczenia. Charakterystyczną cechą tej zabawy jest głośne mówienie, objaśniające jej przebieg lub też wypowiedziane głosem fikcyjnych osób. Mówienie w tym wypadku należy do zabawy. Dziecko nie tylko powtarza słowa, które usłyszało od dorosłych, ale także samo tworzy neologizmy, przez co kształci swoją sprawność językową i rozwija zdolność do dokonywania analizy i syntezy. Podczas trwania zabawy niejednokrotnie zmienia się jej temat i nie jest on doprowadzony do końca. Dzieci w tym wieku bawią się samotnie lub w małych grupach, często zmieniają zespoły, bawią się też krócej.

Zabawy dydaktyczne podporządkowane są regułom postępowania, a kierowane przez dorosłych metodą zadań stawianych dziecku do samodzielnego wykonania. Dają one okazję do porządkowania swoich wiadomości, operowania nimi, rozumowania i analizowania. Kształtują takie cechy charakteru, jak: systematyczność, wytrwałość i samodyscyplinę. Zabawy dydaktyczne dla dzieci 3- i 4-letnich nie mogą trwać długo, ponieważ uwaga przedszkolaków jest rozproszona i wymaga zmian. Poza tym nic nie jest powiązane ani ze świadomością celu, ani ze świadomym pokonywaniem trudności. Zabawy te wymagają zachęty ze strony osoby dorosłej. Dzieci 3- i 4-letnie nie zawsze rozumieją dłuższą wypowiedź czy polecenie, ich treść pamiętają przez krótki czas, dlatego wskazówki powinny być powtarzane kilka razy, zarówno na początku zabawy, jak i w toku jej trwania. W zabawach dla dzieci trzyletnich uwzględnione jest wdrażanie do bawienia się wspólnego z innymi dziećmi. Uczy to dostrzegać potrzeby bawiących się z nimi kolegów. Przebieg zabaw przeznaczonych dla dzieci trzyletnich nie wymaga, by porozumiewały się one między sobą w toku zabawy. Kontakty werbalne należy stosować w przypadku dzieci czteroletnich.

Zabawy konstrukcyjne rozwijają techniczną myśl dziecka, wyobraźnię przestrzenną, zapoznają z właściwościami tworzyw. Rolę zabawy konstrukcyjnej, jak podkreśla H. Prus-Wiśniewska (1986, s. 27), rozpatrywać można z różnych punktów widzenia – ze względu na kształtowanie zdolności manualnych, na rozwój wyobraź-

ni, doskonalenie koordynacji wzrokowo-ruchowej. Istotne są także jej funkcje społeczno-emocjonalne: samodzielność, wytrwałość w dążeniu do celu, zdolność celowego i planowego działania oraz pokonywania trudności.

Czynnościom konstrukcyjnym towarzyszy uczucie przyjemności, gdyż zaspokajają one potrzebę tworzenia. Dziecko 3-, 4-letnie, budując z wyobraźni, nie tylko konstruuje budowle coraz bardziej kunsztowne, ale też czyni to w sposób bardziej planowy i przemyślany. Budowanie według wzoru wymaga czynności analityczno-syntetycznych. Aby poprawnie i wiernie odtworzyć podany model, jak podkreśla M. Przetacznikowa (1986, s. 432), należy go poddać dokładnej analizie i wyodrębnić jego elementy składowe, dokonać ich klasyfikacji, porównać właściwości konstrukcyjne i materiały wzoru z własnościami materiału budowlanego, jaki dziecko ma do dyspozycji, zaplanować sposób postępowania i w końcu kontrolować stan wytworu w kolejnych etapach jego budowy. Dzieci w 4 roku życia potrafią odwzorować prosty model ułożony z klocków, co wcześniej wykonywały tylko po demonstracji.

Zabawy dowolne zawierają wiele wartości wychowawczych pod względem emocjonalnego i społecznego rozwoju dzieci. Dzieci w wieku trzech lat najchętniej bawią się samotnie lub obok siebie, tylko niekiedy nawiązują między sobą krótkotrwałe kontakty, wymianę uwag i zaciekawienie. M. Dmochowska i M. Dunin-Wąsowicz (1978, s. 22) uważają, że dzieci trzyletnie mają potrzeby współdziałania, porozumiewania się podczas zabawy z innymi rówieśnikami. Zaangażowane w zabawę całkowicie koncentrują się na przedmiotach, lepiej kontaktują się z dorosłymi niż z dziećmi.

U dzieci czteroletnich zauważa się tendencję do nawiązywania kontaktów z rówieśnikami. Polegają one początkowo na obserwowaniu innego dziecka i naśladowaniu jego zabawy, bawieniu się we dwoje. Zdarzają się także krótkie momenty zabaw ruchowych lub konstrukcyjnych, podczas których kilkoro dzieci współdziała ze sobą. Kontakty z rówieśnikami podczas zabaw mają ogromne znaczenie dla społecznego rozwoju dziecka. Uczą się dostosowywać własne zachowania, życzenia, pragnienia dla potrzeb innych osób, wczuwania się w przeżycia innych i rozumienia ich. W miarę rozwoju dziecka wydłuża się czas trwania zabaw, wzrasta liczba uczestników, przybierając formę zabawy zespołowej. Rodzaje stosowanych zabaw mają znaczący wpływ na rozwój dzieci. Na rozwój umysłowy największe oddziaływanie mają zabawy dydaktyczne, badawcze, na rozwój fizyczny – zabawy ruchowe, a na rozwój emocjonalno-społeczny – tematyczne i konstrukcyjne.

W roku 2000 w Zakładzie Pedagogiki Opiekuńczo-Wychowawczej Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Częstochowie przeprowadzono w jednym z częstochowskich przedszkoli badania dotyczące wpływu zabawy na rozwój dziecka 3- i 4-letniego. Badaną populację tworzyło 66 dzieci. Wyniki przeprowadzonych badań potwierdzają słuszność teoretyczno-badawczych założeń dotyczących wpływu zabawy na rozwój dziecka, wysuwanych przez psychologów i pedagogów. Na podstawie analizy literatury i wyników przeprowadzonych badań stwierdzono, że zabawy stosowane w pracy dydaktyczno-wychowawczej z dziećmi 3- i 4-letnimi mają decydujący wpływ na:

- rozwój fizyczny (dużej i małej motoryki) – m.in. kształtują prawidłową postawę, rozwijają tężyznę fizyczną, koordynację ruchową, ćwiczą elastyczność mięśni, zaspokajają potrzebę ruchu oraz sprawność aparatu artykularycyjnego w zakresie kinezy, kinestezji i somestezji;
- rozwój intelektualny – rozwijają pamięć, uwagę i stopień jej koncentracji, i umiejętności skupienia, wyobraźnię, myślenie;
- rozwój emocjonalny – dają możliwość poznania i wyrażania swoich uczuć, uczuć innych, radość, opiekuńczość, poczucie akceptacji, kształtują prawidłowe reakcje emocjonalne adekwatne do bodźca;
- rozwój społeczny – wdrażają do działania w zespole, uczą przestrzegania norm, kształtują pozytywne cechy charakteru.

W trakcie zabawy dziecko ma możliwości ekspresji stanów emocjonalnych, wyładowania napięć nerwowych oraz konfliktów wewnętrznych. Wnikliwa obserwacja zachowania się w czasie zabawy daje dorosłym możliwość poznania wewnętrznego świata dziecka, pozwala wnikać w trapiące go dylematy, określić jego możliwości czy nie zaspokojone potrzeby. Zabawa umożliwia im łatwiejsze przystosowanie się do obowiązujących norm i reguł postępowania, wdrożenie się do dyscypliny społecznej oraz ułatwia nawiązanie współpracy i współdziałania oraz rozwiązywanie konfliktów na zasadzie wzajemnego szacunku i tolerancji. Podczas zabawy rodzą się także pożądane uczucia społeczne, a radość wspólnego działania i tworzenia stopniowo przewycięża dziecięcy egocentryzm i egoizm.

Bibliografia

- Bogdanowicz M., *Psychologia kliniczna dziecka w wieku przedszkolnym*, Warszawa 1985.
- Bogdanowicz Z., *Zabawy dydaktyczne dla przedszkoli*, Warszawa 1993.
- Dmochowska M., Dunin-Wąsowicz M., *Wychowanie w rodzinie i w przedszkolu*, Warszawa 1978.
- Dudzińska I., Lipina S., Właźnik K., *Metodyka wychowania w przedszkolu*, Warszawa 1981.
- Dyner J., *Zabawy tematyczne dzieci w domu i w przedszkolu*, Wrocław 1983.
- Elkonin D.B., *Psychologia zabawy*, Warszawa 1984.
- Hurlock E., *Rozwój dziecka*, Warszawa 1985.
- Maas V. F., *Uczenie się przez zmysły*, Warszawa 1998.
- Muchacka B., *Zabawy badawcze w edukacji przedszkolnej*, Kraków 1999.
- Okoń W., *Zabawa a rzeczywistość*, Warszawa 1987.
- Ordon U., Podobiński S., (red.) *Nauczyciel – Szkoła – Język – Kultura*, Częstochowa 2000.
- Pecyna M. B., *Psychologia kliniczna*, Warszawa 1998.
- Przetacznik-Gierowska M., Makiełło-Jarża G., *Psychologia rozwojowa i wychowawcza wieku dziecięcego*, Warszawa 1985.
- Przetacznikowa M., *Podstawy rozwoju psychicznego dzieci i młodzieży*, Warszawa 1973.
- Schaffer H., *Początki uspołeczniania dziecka*, Warszawa 1981.
- Szlufik W., Ordon U., (red.) *Optymalizacja procesu dydaktyczno- wychowawczego w przedszkolu i klasach I-III*, Częstochowa 1998.
- Szewczuk W. (red.), *Encyklopedia psychologii*, Warszawa 1998.
- Właźnik K., *Wychowanie fizyczne w przedszkolu*, Warszawa 1966.
- Żebrowska M., (red.) *Psychologia rozwojowa dzieci i młodzieży*, Warszawa 1986.